

NOI REZULTATE ALE CERCETĂRII ARHITECTURII DE LEMN ÎN JUDEȚUL SĂLAJ

IOANA CRISTACHE PANAIT și arh. MARINEL DAIA

Studiul bisericilor de lemn din județul Sălaj¹, întocmit cu cinci ani în urmă împreună cu arh. I. Scheletti, prezenta 64 de lăcașuri, dintre care mai mult de jumătate erau rezultatele cercetărilor noastre. Cu tot numărul important al bisericilor de lemn în ființă în peisajul Sălajului, autorii au însoțit concluziile materialului cu convingerea: „că, vor mai fi puse în valoare și alte biserici de lemn din Sălaj, astăzi necunoscute”². Cercetările efectuate în anii ce au urmat publicării acestui material au prilejuit adevărarea convingerii noastre prin aflarea a opt prețioase lăcașuri de lemn a căror prezentare ne-a preocupat în materialul de față. Șase dintre acestea se află într-o frumoasă zonă de dealuri molcome, ce tind spre Someș, iar celelalte sînt situate pe Valea Brîglezului, la Solomon și Bezded.

La adăpostul unor copaci, ce-i protejuesc semeța bătrînețe, se află biserica de lemn din Șoimușeni. De plan dreptunghiular, cu absida decroșată poligonală cu cinci laturi, lăcașul are acoperirea interioară realizată dintr-un tavan drept la pronaos, o boltă semicirculară în naos, retrasă de la perete pe o bîrnă, iar bolta absidei, asemănătoare, se termină pe est cu un timpan racordat cu pereții printr-o suprafață ușor înclinată. Sistemul acesta îl regăsim la majoritatea celorlalte biserici.

Cu o siluetă de o rară suplețe, turnul clopotniță de peste pronaos, cu fleșă înaltă, sporește armonia creată de un acoperiș cu pante mari și pereții scunzi, ce abia se ivesc din boschetele gardului viu. Clopotnița cu deschideri dreptunghiulare, originară din Podișul someșan, ne amintește turnul clopotniță al bisericii din Calna (jud. Cluj), datată de inscripție în 1671. Sătenii din Șoimușeni păstrează despre biserica lor tradiția că din începuturi a fost învelită cu paie, tradiție confirmată de cosoroaba ce păstrează urmele sistemului unei astfel de învelitori.

Consolele cu cioplituri se prelungesc pînă la cea de-a doua bîrnă de jos, bîrnă decorată pe latura sud cu brîul „în frînghie”. Consolele de la Șoimușeni, întâlnite și la Poarta Sălajului (jud. Sălaj), Berindu și Sumurdud (jud. Cluj), Iclânzul (jud. Mureș), sînt dovada unei vechi tradiții în executarea consolelor, la care s-a renunțat cu vremea, datorită modificărilor survenite în dimensiunile bisericilor de lemn.

Dacă umerășii, ce dau forma semicirculară intrării³ de pe latura sud, amintesc ancadramentul bisericii vechi din al XV-lea veac de la Lupșa (jud. Alba), decorul cu trei rînduri de „frînghie” îl prefătează pe cel al bisericii, din 1643, de la Zimbor (jud. Sălaj)⁴.

Urmele unei inscripții, șapate pe o bîrnă de pe latura sud, în grafia primei jumătăți a sec. al XVIII-lea, amintesc o reparație a lăcașului, iar inscripția de deasupra intrării în naos, se referă numai la pictarea din 1863, dată după care au fost tăiate micile ferestre ale lăcașului.

Elementele constructive, ca și faptul că ne aflăm în fața celui mai mic lăcaș de lemn cunoscut pînă acum

(8,85×3,60), pledează pentru datarea în sec. al XVI-lea, a frumoasei biserici de lemn din Șoimușeni, așa cum de altfel s-a păstrat și în tradiție⁵.

Înfățișarea actuală a bisericii de lemn din Husia, tencuită exterior și interior, constituie rezultatul unor importante intervenții ce i s-au adus în 1815⁶.

Înscrind-se în aceeași formă de plan cu cea de la Șoimușeni, biserica de lemn de la Husia, care atinge împreună cu traveea adăugată în sec. al XIX-lea, în lungimea naosului, dimensiunile de 14×5 m., lasă să se întrevadă că ne aflăm de fapt în fața unui lăcaș străvechi, ai cărui pereți slăbiți de veacuri, au primit ca sprijin contraforturi de zidărie. Arcul transversal, cioplit cu „frînghie” și profile, al vechiului naos, aparține sistemului decorării bolților, anterior secolului al XVIII-lea⁷. Elementul cel mai important, pe care l-am adus parțial la lumină din stratul gros de tencuială, îl constituie ancadramentul ușii de intrare aflat pe latura de sud. Reprezentarea, în partea superioară a acestuia a tipului „istoric” al lui Isus⁸, transmite un important ecou sculptural medieval dînd ancadramentului valoare de unicat⁹. Imaginea lui Isus încadrată de un arc „în frînghie” și delimitată de o linie frîntă, însoțită de două păsări, simbol al suferințelor mîntuite, se apropie de cea reprezentată pe portalul, din prima fază, al bisericii romano-catolice din Alba Iulia¹⁰, portal a cărei curioasă prezență și execuție V. Vătășianu le atribuia vreunui meșter lombard.

Restaurarea bisericii de lemn din Husia, care va aduce, desigur, la lumină și alte elemente prețioase, va repune în legitime drepturi unul dintre cele mai importante exemplare ale arhitecturii noastre populare.

Biserica de lemn din Poenița, atestată de conscripția lui Bucov din 1760—1762¹¹, a fost înălțată înainte de mijlocul sec. al XVIII-lea. Prezentînd aceeași formă de plan, dreptunghiulară cu absida decroșată, poligonală cu cinci laturi, biserica din Poenița are o clopotniță ce amintește eleganța celei de la Șoimușeni, făcîndu-ne să regretăm că a fost acoperită cu tablă. Plastica fațadei de vest este întregită de un pridvor îngust, cu stîlpi și umerăși ciopliți¹². După cum menționează inscripția de deasupra intrării în naos, pictura, expresivă și într-o vie tonalitate coloristică, a fost executată, ca și la Șoimușeni, în anul 1863¹³.

⁵ Zona a mai păstrat și alte biserici de lemn din același secol, ca cea din Toplița (monument istoric), cf. Kadar Jozsef, *Szolnok Doboka Varmeghye monographiaja*, VI, Dej, 1904, p. 553.

⁶ Dată considerată ca moment al înălțării bisericii, cf. Stoica D. Lazăr, *Șchița monografică a Sălajului*, Șimleu Silvaniei, 1908, p. 250.

⁷ Ioana Cristache Panait, Ion Scheletti, *Bisericile de lemn din jud. Bistrița-Năsăud*, Comunicare la sesiunea DMIA, 1974.

⁸ V. Vătășianu, *Istoria artei europene*, vol. I, Ed. Did. și Ped., Buc., 1967, p. 102.

⁹ Reprezentarea lui Isus în sculptura ancadramentelor o mai aflăm, într-o formă izolată, pe intradosul ușii de intrare al bisericii de lemn din Borzești, jud. Maramureș.

¹⁰ V. Vătășianu, *Istoria artelor plastice în România*, Ed. Meridiane, vol. I, Buc., 1968, p. 133—134, fig. 122.

¹¹ V. Ciobanu, *Statistica românilor ardeleni din anii 1760—1762*, „An. Inst. de Ist. Naț.”, III, Cluj, 1926, p. 671.

¹² Ancadramentul ușii de intrare, de pe vest, are partea superioară decorată cu cioplituri descrescînde, în genul consolelor.

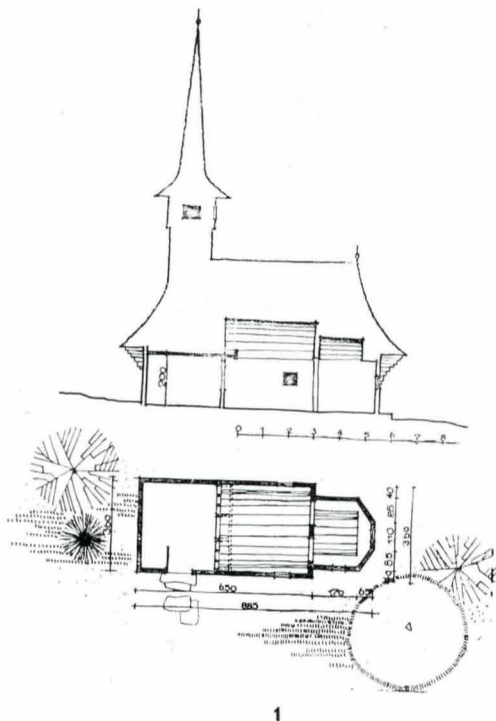
¹³ Același an este înscris pe prestolul de piatră, semn că lăcașul a primit atunci mai multe înnoiri.

¹ Ioana Cristache Panait, arh. Ion Scheletti, *Bisericile de lemn din Sălaj*, „BMI”, XL, 1/1971, p. 31—40.

² *Ibidem*, p. 40.

³ Tradiția ancadramentelor cu umerăși o mai surprindem la biserica din al XVII-lea veac de la Strugureni (jud. Bistrița-Năsăud), la biserica Sf. Nicolae din Reghin (jud. Mureș), precum și la poarta veche, din 1755, a bisericii din Surduc (jud. Cluj).

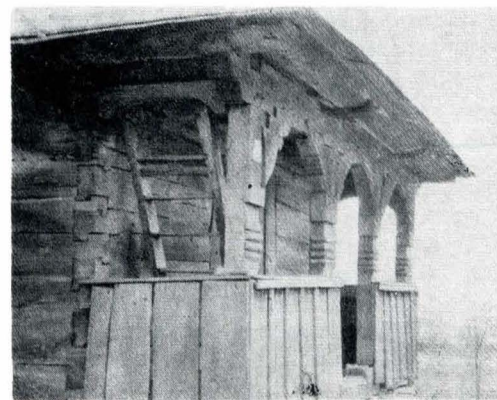
⁴ Ioana Cristache Panait, arh. Ion Scheletti, *op. cit.*, p. 32, 40.

1

4

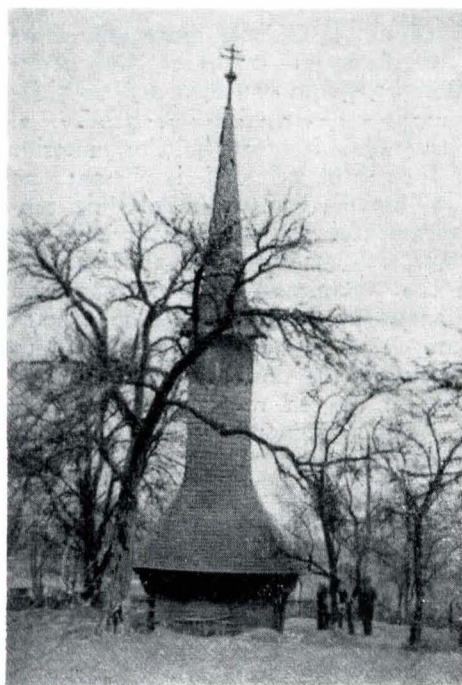
7

Fig. 1, 2, 3. — Biserica din Șoimușeni: plan, vedere dinspre vest și detaliu console

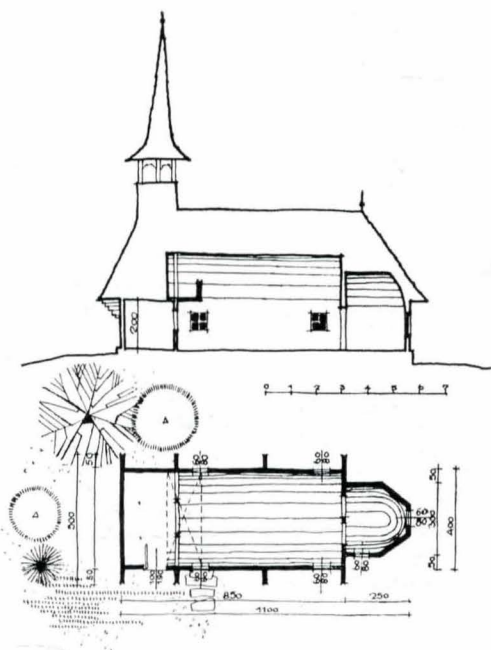
Fig. 4, 5. — Biserica din Husia: vedere dinspre sud-est și plan

Fig. 6, 7. — Biserica din Poienița: vedere dinspre vest și pridvorul

Fig. 8, 9. — Biserica din Solomon: vedere dinspre nord-vest și detaliu pictură din pronaos

2

5

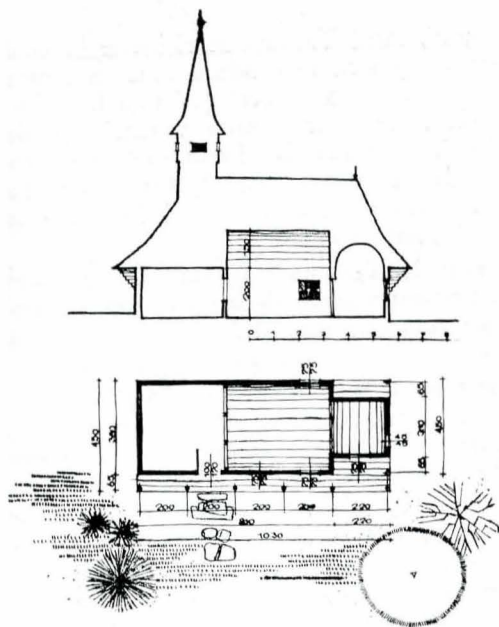
8

3

6

9

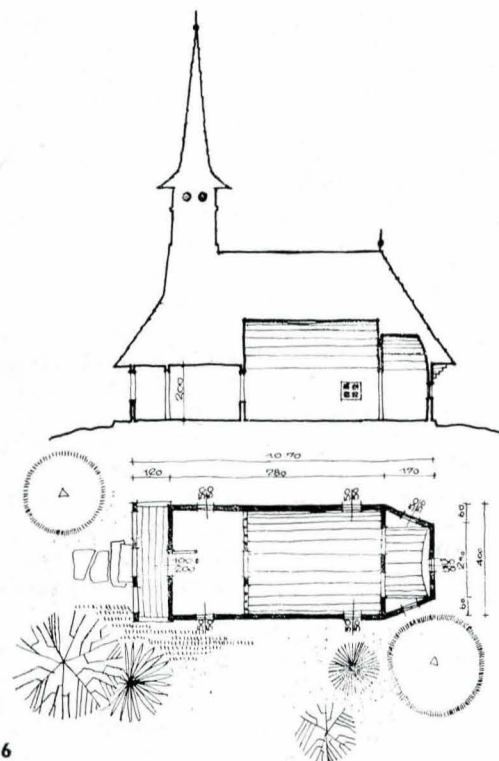
10

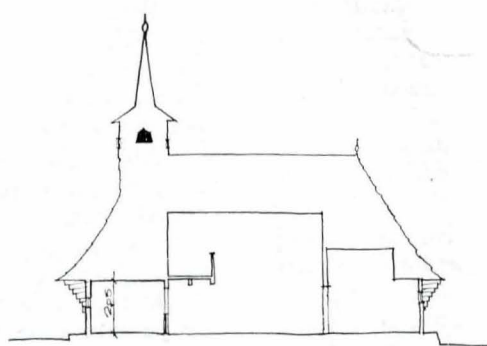
11

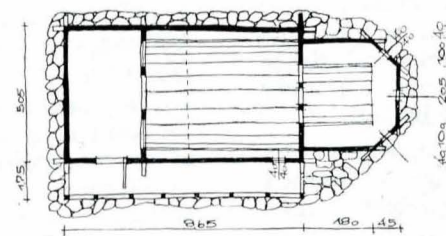
15

16

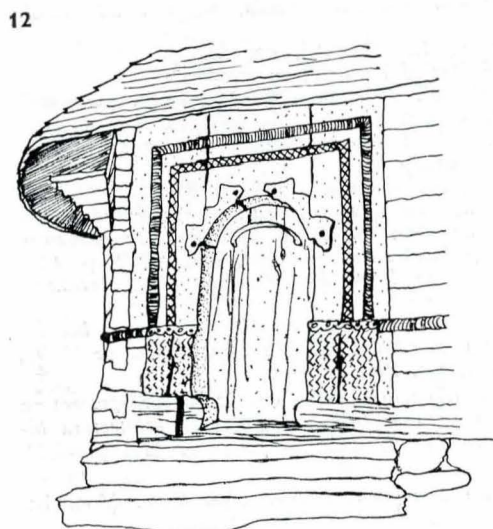

17

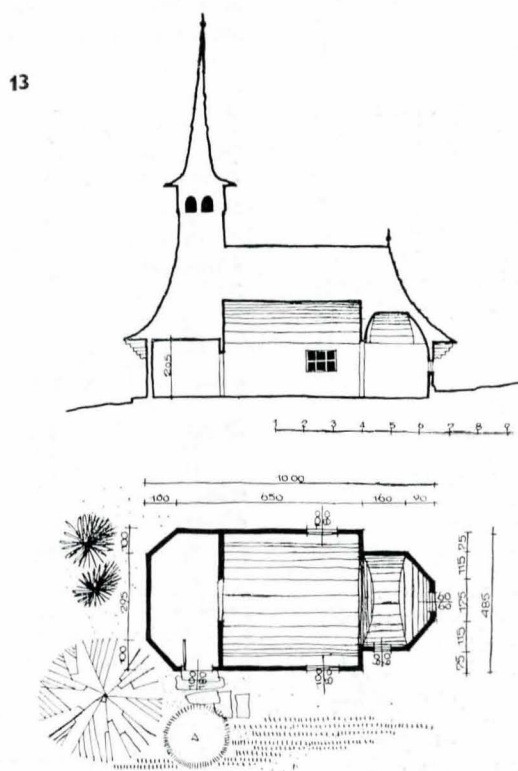

18

Fig. 10. — Biserica din Turbuța
Fig. 11—14. — Biserica din Vădurele: detaliu absidă, încadrament, plan și vedere dinspre nord.
Fig. 15, 16 — Biserica din Piroșa: vedere dinspre sud-vest și plan
Fig. 17, 18. — Biserica din Bezded: plan și prispă

12

13

14

La Solomon, pe Valea Brîglezului, biserica de lemn este așezată pe unul dintre cele mai înalte dealuri, ca un punct de strajă asupra satului ce se risipește pe vale. De plan dreptunghiular cu absida decroșată, poligonală cu cinci laturi, lăcașul din al XVIII-lea veac prezintă unele particularități în ceea ce privește executarea acoperirii interiorului. Bolta semicilindrică a naosului primește o supraînălțare prin intermediul a trei birne înclinate¹⁴, sugerînd parcă sistemul de supraînălțare al bolților maramureșene, iar bolta semicilindrică a absidei se racordează cu pereții de est prin intermediul a patru fișii curbe.

Supraînălțarea bolții contribuie la realizarea unui frumos acoperiș, cu pante mari, deasupra pronaosului fiind amplasată o clopotniță scundă, cu foișor și coif.

Ancadramentul de pe latura sud este decorat, într-o veche tradiție, cu trei chenare de ciopliti geometrice. Dacă momentul împodobirii cu pictură al bisericii, 1845, îl aflăm menționat în altar, numele zugravului, Iosif Perșo, paroh al Elciului, îl presupunem, mai ales, după decorația florală pe care harnicul zugrav a presărat-o din belșug într-un număr important de lăcașuri, în răstimp de o jumătate de veac¹⁵.

Drumul la Bezded este greu de străbătut, dar cînd ajungi la troița de hotar a „Răstignirii” știi că satul este aproape și că meșteșugul lemnului a fost o artă prin partea locului.

Biserica de lemn din Bezded a fost aflată de noi cu puțin înainte de a se fi împlinit gîndul, prea puțin ascuns al unor localnici fără respect față de moștenirea culturală a poporului nostru, de a fi dărîmată, după ce va fi gata lăcașul de zidărie înălțat la distanța de 1 m. Surprindem, astfel, unul dintre procesele cele mai frecvente ce au dus la dispariția multor lăcașuri de lemn, proces petrecut aidoma și cu vechile case românești.

Biserica înfățișează același plan cu cele anterior prezentate, plan întîlnit în toate zonele țării, un dreptunghi cu absida decroșată poligonală cu cinci laturi¹⁶.

Consolele cioplite în două-trei birne masive, acoperișul de șită, pe conturul bisericii, conferă monumentului calități artistice indiscutabile. Prisma, de pe latura sud, sculptată cu motive geometrice și înflorată cu cuie de lemn, se alătură celor deja cunoscute de la Brebi, Derșida și Păușa (jud. Sălaj)¹⁷. Ancadramentul ușii de intrare de pe latura sud, ca și cel dintre naos și pronaos, decorate cu multe chenare geometrice, dar și cu vrejuri de viță cu struguri, ne îndreaptă gîndul, prin marea lor asemănare cu ancadramentul de la Brebi, la iscusii meșteri Breazu și Borzan Ionuț, ale căror nume au fost săpate, în 1759, în lemnul de la Brebi¹⁸.

O frumoasă și interesantă decorație pictată, din păcate necruțată de ploii, întregeste valoarea artistică a bisericii din Bezded și completează, totodată, cunoștințele despre activitatea unuia dintre cei mai talentați zugravi sălăjeni, Ion Pop din Românași¹⁹. Scena intitulată sugestiv „Cătana și moartea”, așternută pe peretele de sud al pronaosului, constituie un manifest social viguros împotriva prinderii la oaste a românilor de către cătanele austriece. Inscriptia de pe latura de nord a naosului, coroborată cu cea înscrisă pe vechile icoane împărătești²⁰, arată că lăcașul de lemn din Bezded a fost construit și decorat în anii 1754—1759²¹.

Biserica de lemn din Piroșa, așezată într-o zonă de dealuri pe care mai întîlnim unele din vechile troițe, înfățișează planul de veche tradiție, al unui dreptunghi cu absida poligonală, nedecroșată, cu trei laturi. Ca și celelalte șapte exemplare, cunoscute deja în județul Sălaj²², lăcașul din Piroșa este databil în sec. al XVII-lea, cel mai tîrziu la

începutul celui următor²³, înnoirile aduse în sec. XVIII și XIX, nemodificîndu-i structura²⁴. Pe fațada de vest a bisericii regăsim, ca și la Poenița, un pridvor, cu stîlpi masivi, ciopliți cu dibăcie²⁵.

În apropierea Jiboului, satul Turbuța se risipește la poale de dealuri. De la Someș o potecă te conduce pînă în dîmbul bisericii de lemn. De dimensiuni mici (10,30×4,50 m), modesta construcție din lemn poartă peste veacuri modelul străvechiului lăcaș din Villa Olahalis Torbicza²⁶, de plan dreptunghiular, cu absida decroșată, pătrată, formă de plan conservată la adăpostul vailor sălăjene, ca și în cele mai izolate așezări din restul Transilvaniei²⁷.

Merită să menționăm la Turbuța²⁸ forma rară a rezolvării bolții altarului, printr-un semicilindru cu axul perpendicular pe axul boltirii naosului, în felul tratării pronaosului bisericii de schit de la Mănăstioara, jud. Suceava²⁹.

Biserica de la Turbuța a fost pictată în 1816 (după o inscripție din altar), iar iconografia și redarea inscripțiilor în limbile latină, română, maghiară ne indică drept autori pe zugravii de la Fodora (Sălaj)³⁰.

Doar biserica dăltuită de Horea la Cizer (aflată astăzi în Muzeul etnografic al Transilvaniei de la Hoia, jud. Cluj) constituia pînă acum mărturia prezenței odinioară, pe plaiurile sălăjene³¹, a tipului de plan întîlnit pe întreaga arie de formare a poporului nostru, a unui dreptunghi cu absida decroșată poligonală, avînd și partea de apus tot poligonală³².

Prin biserica de la Vădurele, adăugăm o nouă mărturie din Sălaj, document viu ale cărui începuturi coboară pînă în sec. al XVI-lea, reamintindu-ne biserica de lemn din Ceaba (jud. Cluj), din 1560, mistuită de zidurile bisericii noi, pe la 1940³³.

Afirmația referitoare la vechimea bisericii din Vădurele se întemeiază pe dimensiunile sale (10,00×4,85 m), pe ancadramentul cu umerăși și două rînduri de creștături geometrice, în genul celui de la Șoimușeni, pe brîul „frînghie” de pe birna a doua de jos, pe realizarea consolelor cioplite, ca și pe elementul străvechi al golului circular cu trafor, de pe latura de sud a absidei³⁴. Mai putem aduce în sprijin și inscripția, roasă de vreme, de pe o birnă a peretelui sud, din care s-a mai putut descifra: „s-au pod (it) această... 1708”. Decorația pictată, în 1832, la Vădurele înscrisă printre zugravii transilvăneni din al XIX-lea veac și pe Rus Macavei.

În fața acestei biserici gîndim la mulțimea lăcașurilor de lemn care, spre deosebire de Vădurele, nu au mai apucat zilele conservării și valorificării lor. Anume cuvinte ale lui N. Iorga, justificînd insistențele sale din 1914, pentru o statistică „pînă la ultima bisericuță de sat”, ne stăruie în minte; „... străinii se uimesc doar de cîteva biserici văzute din fugă — aprecia marele istoric — ce ar fi dacă ar avea noțiunea întregă a acestui tezaur”³⁵.

²³ În acest sens pledează și dimensiunile sale de 10,70×4 m.

²⁴ Kadar Jozsef spune că biserica din Piroșa s-a construit în 1868 (cf. *op. cit.*, p. 457). Inscriptia din 1862 arată că atunci biserica s-a renovat, fapt ce denotă, în acest caz superficialitatea cercetărilor autorului.

²⁵ Peste vechea pictură s-a suprapus o alta nouă, în 1971.

²⁶ Satul este atestat sub acest nume în 1387, cf. Coriolan Suciu, *Dictionar istoric al localităților din Transilvania*, vol. II, Ed. Acad., Buc., 1968, p. 207.

²⁷ Ioana Cristache Panait, Ion Scheletti, *op. cit.*, p. 36.

²⁸ Ancadramentul bisericii se află astupat cu scinduri.

²⁹ Ioana Cristache Panait, arh. Titu Elian, *Bisericile de lemn din Moldova*, „BMI”, XLI, 2 1972, p. 51.

³⁰ Lazăr Tocaci și Biro Lajos, de la Orghiz, cf. Ioana Cristache Panait, arh. Ion Scheletti, *op. cit.*, p. 40.

³¹ Ioana Cristache Panait, Ion Scheletti, *op. cit.*, p. 36.

³² Ioana Cristache Panait, Titu Elian, *op. cit.*, p. 45; Eugenia Greceanu, *Tipologia bisericilor de lemn din zona centrală a Transilvaniei, Monumente Istorice, Studii și lucrări de restaurare*, Buc., 1969, p. 40—41; Radu Crețeanu, *Bisericile de lemn din Muntenia*, Ed. Meridiane, Buc., 1968, p. 11—13.

³³ Kadar Jozsef, *op. cit.*, II, Dej, 1900, p. 334; At. Popa, *Biserica veche din Ceaba (jud. Someș)*, în „An. Com. Mon. Ist. Trans. pe 1929”, Cluj, 1930, p. 366—384; Timișoara, 1942, p. 4—5.

³⁴ Element întîlnit și în arhitectura veche de zid, uneori prezentînd aceleași forme; cf. Eugenia Greceanu, *Influența gotică în arhitectura bisericilor românești de zid din Transilvania*, în „S.C.I.A., Arta plastică”, tom. 18, 1/1971, p. 46—49.

³⁵ N. Iorga, *Ce este un monument istoric*, „An. Com. Mon. Ist. pe 1914.” Buc., 1915, p. 138.

¹⁴ În Sălaj, la biserica din Racîș, s-a mai constatat folosirea unui sistem de înălțare a bolții naosului, cf. I. Cristache Panait, arh. Ion Scheletti, *op. cit.*, p. 40.

¹⁵ Ioana Cristache Panait, arh. I. Scheletti, *op. cit.*, p. 40. În picturile păstrate, inscripția îl atestă prima oară la Dragu, în 1809.

¹⁶ Naosul este acoperit cu o boltă semicilindrică retrasă pe birne, iar bolta semicilindrică a absidei, retrasă pe suprafețe plane, se încheie, pe latura de est, cu un timpan.

¹⁷ Ioana Cristache Panait, arh. Ion Scheletti, *op. cit.*, p. 39.

¹⁸ *Ibidem*, p. 34—40. Motivul vrejului cu struguri îl mai regăsim la ancadramentul de la Horoatu Cehului din 1747—1749.

¹⁹ *Ibidem*, p. 40.

²⁰ Datele 1759 și așezate la exterior pe peretele sud.

²¹ Kadar Jozsef indică anul 1784, cf. *op. cit.*, vol. II, Dej, 1900, p. 197—198; iar *Șematismul de la Gherla*, 1914, p. 75, dă ca an al construcției 1795.

²² Ioana Cristache Panait, arh. Ion Scheletti, *op. cit.*, p. 36.